

Тања Ј. Танасковић
<https://orcid.org/0009-0005-8708-1548>
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

УДК 81'373.7:821.163.41.09 Михаиловић Д.
DOI 10.46793/Uzdanica23.1.147T
Оригинални научни рад
Примљен: 25. новембар 2025.
Прихваћен: 24. април 2026.

АНТРОПОЦЕНТРИЧНЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ КОЈИМА СЕ УПУЋУЈЕ НА МЕЂУЉУДСКЕ ОДНОСЕ, НАЧИН ЖИВОТА И ЖИВОТНЕ ОКОЛНОСТИ У ДИЈАЛЕКАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Айспиракџ: Рад предочава семантичку анализу ауторских антропоцентричних фразеолошких јединица у дијалекатској књижевности Д. Михаиловића, и то оних којима се упућује на међуљудске односе, начин живота и животне околности. Грађа је анализирана и с обзиром на унутрашњу форму, прагматику и стилске ефекте фразеолошких јединица у књижевним текстовима. Кроз анализу фразеологије у дијалекатским наративним структурама рад доприноси продубљивању разумевања језичке и културне концептуализације стварности у делима Драгослава Михаиловића, те пружа увид у шире механизме експресивности и стереотипизације у оквиру ауторских језичких образаца.

Кључне речи: Драгослав Михаиловић, фразеологизам, поредбена јединица, језичка слика света, експресивност, стереотип.

1. УВОД

Досадашња лексичка истраживања књижевности Драгослава Михаиловића показала су да је овај аутор велику пажњу посвећивао реализацији бројних лексичких слојева који су типични за сваки појединачни идиом који овај писац поставља у центар приповедних техника за свако своје дело понаособ (в. Радовић Тешић 2011; Танасковић 2017, 2021, 2025). Доказана је тесна веза између социјално дефинисаног нараторског гласа и непатворених лексичких средстава која функционишу у постојећим подсистемима српског језика. Употреба фразеолошких јединица и нефразеолошких а формално устаљених поређења од тог принципа не одступа (в. Танасковић 2017, 2021; Чутура 2021). У Михаиловићевој дијалекатској књижевности користе се фразеологизми који покривају кључна семантичка поља која карактери-

шу човека, физички и духовно, друштво и друштвене односе. У овом раду фокус је на антропоцентричним јединицама којима се упућује на 1) међуљудске односе и на 2) начин живота, животне околности и ситуације. Експерирани су ауторски фразеологизми и дијалекатске фразеолошке јединице из романа *Пейријин венац* (ПВ), *Гори Морава* (ГМ), *Чизмаши* (Ч) и приповетке „Путник” (П) из збирке *Фреге, лаку ноћ*. Ове јединице понекад представљају формалне и/или семантичке варијације фразеологизама засведочених у речницима српског језика, али има и оних који нису у њима засведочени, што је судбина многих на различите начине обележених фразеологизама у српском језику. Формалне и семантичке варијације фразеологизама у живом говору нису неуобичајене већ представљају честу појаву. Будући да многа дела за која је Михаиловић користио дијалекат почивају на техници сказа, која симулира живи говор, варијације овог типа у књижевноуметничком тексту само су идиолекатска варијација која подражава могуће обрасце варирања који постоје у свакодневном говору у дијалекту. Због тога су опис и анализа фразеологизама у Михаиловићевој дијалекатској књижевности битан прилог прикупљању фразеолошког фонда у српском језику.

Изразита експресивност фразеологизама која произлази из семантичког транспонованња конструкције речи чини фразеологизме сликовитим језичким јединицама. Њима се на специфичан начин именују сегменти стварности и вишеструко се кодирају информације својствене дијалекатској језичкој слици цвета, која је преломљена кроз призму ауторске (пишчеве) језичке слике света. Анализа књижевних текстова писаних у различитој мери на дијалекту омогућава и увид у семантичке стереотипе у дијалекатској језичкој заједници.

1.2. Семантичка анализа фразеологизама у овом раду подразумевала је класификацију јединица у семантичка поља и микропоља према хиперсемама, тј. компоненатама значења које повезују фразеологизме на различитим позицијама у њиховој семској структури. С обзиром на већи број поредбених фразеологизама, упућиваћемо на степен њихове идиоматизације користећи се класификацијом С. Гољак (2009), која подразумева раздео од три категорије сликовитих поређења – она са ниским, средњим и високим степеном идиоматизације.¹ У раду анализирамо и унутрашњу форму фразеологизама,

¹ Ниски ниво идиоматизације садржи три степена идиоматизованости: 1) први подразумева неидиоматизовану лексему у теми и полуидиоматизовани рематски део, 2) други полуидиоматизовани тематски и неидиоматизовани рематски део, 3) трећи полуидиоматизовани и тематски и рематски део. Средњи ниво идиоматизованости подразумева четири раздела: 4) четврти степен са неидиоматским тематским и идиоматским рематским делом, 5) пети степен – са полуидиоматским тематским и идиоматизованим рематским делом, 6) шести – са идиоматизованом лексемом у теми и неидиоматизованим рематским делом и 7) седми степен са идиоматизованим тематским и полуидиоматизованим рематским делом. Високи ниво поређења чини осми степен са идиоматичним тематским и идиоматичним рематским делом (Гољак 2009: 216–218).

тј. утврђујемо тип мотивације и индуктивних семантичких компоненти које су мотивисале фразеолошка значења.

Прагматички аспект фразеологизама представљамо издвајајући: 1) вредност компоненте објективне оцене референта (ОО), која репрезентује став говорне заједнице у односу према именованом сегменту стварности и која може бити позитивна (+) или негативна (–); 2) вредност субјективне оцене (СО), која представља лични став говорника о именованом сегменту стварности, а која се може слагати или не слагати са компонентом ОО (уп. Ристић 2004: 61–64). Уколико је фразеологизам реализован у специфичном функционално-стилском окружењу које указује на специфичан однос говорника према саговорнику или говорној ситуацији (функционално-стиљска компонента – ФСК), уз њега бележимо одговарајући стилски квалификатор *јодруљиво*, *шаливо*, *вуљарно*, *јрејћећи*. Ако комуникативна ситуација у којој је реализован фразеологизам подразумева говорникову подруљивост, подсмешљивост уз грубост, онда у раду уз такву јединицу стоји квалификатив *јодруљиво*. Када фразеолошко значење или нека мотивациона сема садрже опцену семантику, фразеологизму се придружује квалификатив *вуљарно*. Уколико пак говорник употребом фразеологизма има намеру да се нашали са саговорником, фразеологизам бележимо етикетом *шаливо*.

Резултате анализе ради прегледности прво представљамо табеларно, након чега следи дискусија.²

2.1. ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ КОЛИМА СЕ УПУЋУЈЕ НА МЕЃУЉУДСКЕ ОДНОСЕ

Победити, савладати

разјурити (Турци/неког) ко мачке с јебишта 'разјурити с гомиле, отерати с лакоћом; победити' – [...] осамсто пете године војвода Миленко Стојковић разјурио Турци к'о мачке с јебишта. (ГМ, 56)

Чинити неке лоше

градити неком гроб 'чинити коме нешто лоше' – Та тебе у очи гледа и смеје ти се, бога ти називље и радује ти се што те видела, а иза леђа ти гради гроб и ти то не видиш кај један бркати сом. (ПВ. 61)

Физичко и психичко малтретирање другог, претње насиљем

гањати некога као зеца 'терати некога / приморавати га на рад' – Ама, волео сам војску, брате. Јес, оно стално поздрављање, што ниси газда од своје

²Методолошки предлог за табеларно представљање грађе је монографија Н. Вуловић (2015).

Табела 1. Међуљудски односи

Својство	Фразеолошка јединица	Значење	ОО, СО, ФСК
Победити, савладати неког	разјурити (Турци/неког) ко мачке с јебишта	<i>разјурити с ѿмили, ојерати с лакоћом; побегити</i>	ФСК: вулг., шаљ.
Чинити некоме лоше	градити (некоме) гроб	<i>чинити коме нешто лоше</i>	ОО: – СО: –
Физичко и психичко малтретирање другог, претње насиљем	гањати некога као зеца	<i>јерати некоја / јриморавати ја на раг</i>	ОО: – СО: –
	газити неког ко силовит певац плашљиву кокошку	<i>малјрејирати слабије од себе, веома злостављати некој</i>	ОО: – СО: –
	згазити неког ко врапче говно	<i>уништити некој без предомишљаја</i>	ОО: –
	истеривати власт (над неким)	<i>јоказивати надмоћ, малјрејирати некој</i>	ОО: –
	пеглати некоме леђа	<i>јући некоја</i>	ОО: –
	заклати (неког) као шиљеже	<i>заклати некој олако</i>	ОО: –
	исећи неког са сикиру кај репу	<i>у јрејњи: јребити, исјући некој</i>	ОО: – ФСК: претња
	истропати ки репу	<i>у јрејњи: јребити, исјући некој</i>	ОО: – ФСК: претња
Отерати	најурити неког ко шугаво куче	<i>ојерати некоја из службе</i>	ОО: –
	летети да дупе земљу не доваћа	<i>бити моменјално, бесјојоварно избачен</i>	ОО: –
Претеривање, нарушавање туђег простора			
Досађивање, нападност	прикачити се уз неког кај мачка	<i>јрајити некоја у корак</i>	ОО: – СО: –
	обгрлити некога кај мечка	<i>објрлити некој најадно и јрубо</i>	ОО: – СО: –
	потурати (нешто) (некоме) под нос ко снаша пијачарка	<i>јојурати нешто намејљиво, јадљиво, најадно</i>	ОО: – СО: –
Испитивање	испитивати (некога) кај поп	<i>исјитивати некој о дејалјима, исјино</i>	ОО: – СО: –
Грдња	побљувати (некога) ко последње пцето	<i>обезвредити, амалаважити некој</i>	
Беспомоћност	уватити (некога) за плајваз	<i>не моћи му ништа</i>	ФСК: вулг.
Поздрављање	називати бога (некоме)	<i>јоздрављати која јри сусреју</i>	
Молба	кукати и запевати	<i>молији некоја за нешто</i>	
Препознавање	осећати некога (по мирису) ко куче уплашенога	<i>јрејознаји некој инјујивно</i>	
Повезаност, интимност	уватити се за неког	<i>везати се, јосјати инјиман</i>	

главе и што стално мораш да будеш утегнут у опасачи и каиши ко фијакерски коњ, што те без прекида гањају као зеца [...] (Ч. 16)

газити неког ко (силовит) певац (плашљиву) кокошку 'малтретирати слабијег од себе, веома злостављати неког' – А ти га онда полако сустижеш и вањаш га под руку ко неку варошку женскицу и све док се негде не сакрије или ти не побегне из домета туцаш га и газиш ко силовит певац плашљиву кокошку, вањаш по прашину ко што ваљак поправља стари тупани пут и пљескаш, месиш и развукујеш на све четри стране ко добра домаћица кратком оклагијом тесто за питу гибаницу. (Ч. 26)

згазити неког ко врапче говно 'уништити неког без предомишљаја' – Ако им се пустиш, згазиће те ко врапче говно. (Ч. 268)

истеривати власт (над неким) 'показивати надмоћ, малтретирати неког' – Ако видиш да баш оће да се бодe с тебе, немој да се уплашиш да му покажеш да си јачи. Али никад немој да истерујеш власт над њим само да би му је показао да је имаш. (Ч, 41)

пеглати некоме леђа 'тући некога' – Кад тебе туре унутра, како ћеш да се спасиш ако не поверујеш да то што си ту – што затворске даске пеглаш, а они теби, кад год им се заоће, пеглају леђа, што ти раде све што им на ум падне и никад и не посумњају да на то можда не би имали право [...] (Ч, 316)

заклати (неког) као шиљеже 'заклати неког олако, без гриже савести' – Легну на њега, притисну му руке и ноге, затисну шакама уста и у муклој, очајној тишини дуго му, неспретно стругаху неком тупом брисом по гркљану, док га не закољу огромним резом као шиљеже. (З, 18–19);

Претња

исећи неког са сикиру кај репу 'у претњи: пребити, истући неког' – Ако ли му изађе Добривоје, има да га исече са сикиру кај репу. (ПВ, 150)

истропати ки репу 'у претњи: пребити, истући неког' – „Немо' да ти прескочим ова' плот", довикивали би бесно, „те да те туна на лице места истропам ки репу!” (ГМ, 59)

Грдња

побљувати некога ко последње пцето 'обезвредити, омаловажити неког' – Многи људи тад тако проговоре и изрезиле нашег Марковића и живога га побљују ко последње пцето. (ПВ, 250)

Беспомоћност

уватити неког за плајваз 'не моћи му ништа' – Можеш ти мене, мислим се, да уватиш за плајваз. (Ч, 269)

Досађивање, нападност

прикачити се уз неког кај мачка 'пратити некога у корак' – Шта си се прикачила уз мене кај мачка? (ПВ, 269)

обгрлити некога кај мечка 'обгрлити неког нападно и грубо' – Ал он већ стиже до мене, кај мечка ме обгрли. Избалави ме по образу. Засмрде из њега ко из убуђавело ђубре. (ПВ, 272)

потурати (нешто) (некоме) под нос ко снаша пијачарка што продаје јаја 'потурати нешто наметљиво, упадљиво, нападно' – [...] али кад видим како се с њом [ташном] бацака там-овам и потура ми је под нос ко снаша пијачарка што продаје јаја, мени се мало стужи. (Ч, 294)

Отерати

најурити неког ко шугаво куче 'отерати некога из службе' – Да свако поднаредничко говно може да те најури ко шугаво куче. (Ч, 268)

летети да дупе земљу не доваћа 'бити моментално, беспоговорно избачен' – Да је мој Чича сад ту, госин-капетане, ваш генерал би тако лепо летео да му дупе земљу не би доваћало. (Ч, 250)

Пропитивање

испитивати (неког) кај поп 'испитивати неког о детаљима, исцрпно' – Шта ме, мислим се, испитујеш кај поп. (ПВ, 218)

Поздрављање

називати бога [некоме] 'поздрављати кога при сусрету' – Та тебе у очи гледа и смеје ти се, бога ти називље и радује ти се што те видела, а иза леђа ти гради гроб и ти то не видиш кај један бркати сом. (ПВ, 61); Да тај назове бога: боже ме сачувај! (ПВ, 81); [...] а њега сам једва још једанпут-двапут видла, и то увек на брзину, једва сам бога могла да му назовем. (ПВ, 204); Из-једанпут оћорели, па ниједан не мож да ме позна. Нико ми се не јави нит ми бога назове. (ПВ, 158); И ако се негде сретнемо, увек обојица застанемо, бога један другом назовемо, поздравимо се и поразговарамо. (ПВ, 235); Неколико човека тад му се јавило и бога му назвало. (ПВ, 252)

Молба

кукати и запевати 'молити некога за нешто' – Али она још не да. Убеђујем је ја, кукам и запевам, свашта обећавам, ако нећу већ и да се женим, кунем се у очи црне и у љубав бесмртну, преко главе се премећем – јок. (Ч, 121)

Препознавање

осећати некога ко куче уплашенога 'препознати неког интуитивно' – Старешину који војника мрзи он на километар познаје, по мирис га осећа ко куче уплашенога. (Ч, 259)

Везаност, интимност

за неког се уватити 'везати се за неког' – Женско је то, брате, сутра ће за неког да се увати, ко што се кроз неку годину и уватила, и да дигне реп из куће. (Ч, 16)

У тематском скупу фразеологизама којима се реферише на активности у вези са међуљудским односима најразгранатије је микрополе „физичко и психичко малтретирање другог, претње насиљем”, у оквиру ког доминирају поредбени фразеологизми у којима се прототипска својства животиња и биљака приписују људима из угла онога ко трпи насиље. Тако се у позицији појмова који су прототип трпиоца насиља налазе *зец*, *кокошка*, *шиљеже*, *реџа*, док се у улози насилника налазе *човек*, *йеџао* и *врајче*. Степен идиоматизације иде од нултог (*заклајши неког као шиљеже*), до другог (полуИд. + неИд.) (*џазийши неког ко силовий љевац љлашљиву кокошку*, *џџазийши неког ко врајче љовно*, *исећи (неког са сикиру) кај реју*, *исџројайши ки реју*, *џањайши неког као зеца*). У поредбеним јединицама *џазийши неког ко силовий љевац љлашљиву кокошку* и *џџазийши неког ко врајче љовно* еталон почива на сложеној слици заснованој на прототипичној ситуацији у којој се манифестује неједнакостна позиција учесника. У првонаведеном фразеологизму активира се компонента силовитости моћнијег, а у другонаведеном акценат је на семи

‘олако, без напора’, која произлази из крхкости субјекта радње (*врайче*), а опет његове надмоћи у односу на објекат. Фразеолошке поредбене јединице *исећи некој са сикиру кај реју* и *испиројати ки реју* само су формалне варијације једне фразеолошке слике, које почивају на тематским супституентима из реда глаголских синонима. Варијација овог типа указује на стабилност поређења и стереотипа појмова *исећи* и *реја* у дијалекатском лексикону.

Фразеологизам *традијати неком троб* ‘чинити коме нешто лоше’ показује у својој структури шире колокабилне могућности глагола *традијати* у дијалекту (в. Танасковић 2015: 492–493), концептуализујући и добро и лоше као производ људског деловања.

У фразеолошкој слици света посебно се реферише на активности из домена међуљудских односа које подразумевају претеривање и нарушавање интимног простора једне стране. У нашој грађи у питању су пејоративне поредбене конструкције *пrikaчијати се уз некој кај мачка* ‘пратити некога у корак’ и *обгрлијати некоја кај мечка* ‘обгрлити неког нападно и грубо’, у којима се као еталон незграпности и претераности јавља појам ‘мечка’, а као еталон претеране присности ‘мачка’ и *испийивајати (некој) кај њој* ‘испитивати неког о детаљима, исцрпно’. Фразеологизам *испийивајати (некоја) кај њој* садржи нулти степен идиоматизације, будући да је особина исказана глаголом у теми реално својство појма у еталону и да се у језичкој слици света говорника српског језика сматра прототипичним својством (о томе сведочи и сликовито поређење засновано на истој сменатичкој компоненти појма ‘поп’ *казати све као њоју на исповести*, в. Вуловић 2015: 59). Еталон се у процесу пресемантизације своди на функцију начинског актанта ‘исцрпно, потанко, детаљно’.

Као типичан еталон у функцији дочаравања нечијег обесправљеног или понижавајућег положаја јавља се појам ‘пас’: *побљувати некоја ко њо следње њејо* ‘обезвредити, омаловажити неког’, *најуријати некој ко шпјаво куче* ‘отерати некога из службе’, што доприноси чињеници да у фразеолошкој слици света појам ‘пас’ има доминантно негативну семантику.³

Фразеологизми *разјуријати (Турци/некој) ко мачке с јебијати* ‘разјурити с гомиле, отерати с лакоћом; победити’, са првим степеном идиоматизације (полуИд. + неИд.), и *увајати некој за њлајваз* ‘не моћи му ништа’, представљају јединице са опсценом компонентом у унутрашњој форми. У основи сниженог стилског тоналитета ових фразеологизама јесте опсцена лексема као конституент првог, односно изостанак очекиване опсцене лексеме у структури другог фразеологизма.

³ Уп. са другим фразеологизмима са компонентом *пјејати/куче* у Михаиловићевој прози (о рани) зарастати ко на пцето ‘зарастати брзо, лако’ (ПВ, 119); *мрзети некоја кај пјејати* ‘веома, много мрзети некога’ (ПВ, 108); бити ко болесно куче ‘оронути, изнемоћати, остарити’ (Ч, 78); гледати некога ко слепо куче ‘збуњено гледати некога’ (Ч, 182)

Фразеолошка јединица којом се упућује на међуљудске односе са позитивном семантиком садржи компоненту *бої*. Са значењем 'поздрављати кога при сусрету' функционише фразеолошки израз *називајџи боїа (некоме)*, који је са квалификативом *їокрајинско* забележен у РСАНУ.

2.2. ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ КОЈИМА СЕ УПУЋУЈЕ НА НАЧИН ЖИВОТА, ЖИВОТНЕ ОКОЛНОСТИ И СИТУАЦИЈЕ

Табела 2. Начин живота, животне околности и ситуације

Тежак живот	разминути се с живот пасја крв	<i>їромашиїи живойї, лоше живеїи</i> <i>сої, сорїа без среће, која їешко живи</i>	ОО: –
			ОО: –
			СО: –
Невоља	барјак црн добити	<i>снаїи ће їе несрећа</i>	ОО: –
			СО: –
Пропаст	пропишати крв	<i>изнемоїи, їройасїи од израбљивања, рада</i>	ОО: –
			СО: –
			ФСК: вулг.
	стрмоглавити се у ништа	<i>заврїиїи се, їройасїи, несїаїи</i>	ОО: –
			СО: –
	усрати нешто ко ћуран мотку	<i>їройасїиїи нешїо їоїїуно</i>	ОО: –
			СО: –
	пропасти кај Грчка	<i>їоїїуно їройасїи</i>	ФСК: вулг.
			ОО: –
	скупљати петопарци	<i>їросиїи; биїи бедан</i>	СО: –
			ОО: –
Лоше околности	шио ми га ћура вежи курцу чарале гради пички шубару	<i>за їосао који не вреди їредузимаїи</i>	СО: –
			ФСК: вулг.
			ФСК: вулг.
Повољнија ситуација	други бог	<i>друїа, боља їрилика, боље околносїи;</i> <i>каже се за сиїуацију која їоказује боїїїак у</i> <i>односу на їреїїходну</i>	ОО: +
			СО: +
Тешка ситуација	затворске даске пеглати	<i>робиїаїи</i>	ОО: –
			СО: –
Самачки живот	сам са себе се разговарати ко калуђер	<i>їричаїи наїлас себи; биїи усамљен</i>	ОО: –
			СО: –
Ленчарити	ладити јајца ко филозоф	<i>ленчариїи</i>	ОО: –
			ФСК: подр. вулг.
Проводити време безнадежно	чучати ко слепци на гробље	<i>чекаїи некої їадан и безнадежан</i>	ОО: –
			СО: –

Тежак живот
разминути се с живот 'промашити живот, лоше живети' – „Ја сам се”, вели, „с мој живот разминуо кај да се никад нисмо ни срели, и то што сад живим није живот, но свињска балега.” (ПВ, 23)

пасја крв 'сој, сорта без среће' – А Марко? Е, Марко, Марко, пасја је то крв била. Чин му дају, за комесара га поставе. Он уђе у село, а оно четничко, крв би ти очима попили. Хлеба за партизанску војску за цабе не дају, а отац ти имање није продао и паре у шуму послао: шта ћеш? Трпи мој Марко, трпи, док не полуди и не зареди мотком по селу ко скотове. И ето га натраг: сменили га. (П, 29)

Невоља

барјак црн добити 'снаћи ће те несрећа' – [...] неку ти беду слути, неки ће ти брзо умре, барјак ћеш црн да добијеш и не смеш тако да га оставиш. (ПВ, 156)

Пропаст

стрмоглавити се у ништа 'завршити се, пропасти, нестати' – И наше ти се удружење, после оног највећег успеха, одједанпут стрмоглави у ништа. (Ч, 232)

усрати нешто ко ћуран мотку 'упропастити потпуно' – Можеш лепо да почнеш да спремаш гробницу. Усрао си ону ствар к'о ћуран мотку. [...] (ГМ, 149)

пропасти кај Грчка 'потпуно пропасти' – Пропала си, Полексија, кај Грчка. (ПВ, 86)

скупљати петопарци 'просити; бити бедан' – Испред носа га не видиш: па 'ди су ти, ћорчо, очи! Ти на Микићеву ћуприју да идеш, двајес' петопарци да скупљаш! Тебе матер није родила но побацила! Има да умреш неспособан за живот, код код 'леба без 'леба! (ГМ, 12)

печен ко јаребница 'бити на ивици пропасти' – [...] тад је много опасно и велико је питање да л' ћеш да извучеш главу. Ту више мрдања нема, печен си ко јаребница, спремај се за рапорт светом Петру. (Ч, 22)

пропишати крв 'изнемоћи од израбљивања, рада' – Кецају ти они тамо нас из све снаге. Један те каплар пусти, други те сачека. Нарочито се ти каплари били назлили. Знају да ћеш ускоро да будеш већи од њи, па те сад терају док крв не пропишаш. Док душом не изданеш. (Ч, 15)

Лоше околности

шио ми га Ђура = вежи курцу чарапе = гради пички шубару 'посао који не вреди предузимати' – И сад ти нема више враћање међу здрав свет. / Шио ми га Ђура. Вежи курцу чарапе. Гради пички шубару. (Ч, 315)

ко бог 'одлично; каже се иронично када је нешто пропало' – Овај је нешто засро, помислим. Ко бог, нешто ми је засро. (Ч, 291)

Тешка ситуација

затворске даске пеглати 'робијати' – Кад тебе туре унутра, како ћеш да се спасиш ако не поверујеш да то што си ту – што затворске даске пеглаш, а они теби, кад год им се заоће, пеглају леђа, што ти раде све што им на ум падне и никад и не посумњају да на то можда не би имали право [...] (Ч, 316)

Пребродити тешку ситуацију

дати врагу по глави 'пребродити тешко искуство, изаћи из борбе као победник' – „[...] Знате колико се тај јадни српски народ борио, али је дошао час и он је дао врагу по глави. И ми ћемо дати врагу по глави када дође наш час”, а завршава: „Ако Срби неће слободу, имаће самосталну Хрватску” [...] (Ч, 130)

Повољнија ситуација

други бог 'друга, боља прилика, боље околност; каже се за ситуацију која показује бољитак у односу на претходну' – „[...] Дај ми опет оне чизме.” [...] Али на крају их некако нађе, обу се Чича. „Други бог”, каже. (Ч, 141)

Самачки живот

сам са себе се разговарати ко калуђер 'причати наглас себи; бити усамљен' – Има да почнем сам са себе да се разговарам ко калуђер. (Ч, 264)

Ленчарење

ладити јајца ко филозоф 'ленчарити' – А ти ладиш јајца по дворишту ко филозоф. (Ч, 274)

Проводити време безнадежно

чучати ко слепци на гробље 'чекати неког јадан и безнадежан' – И, онако збуњени, стално чучимо пред његову канцеларију, ко слепци на гробље. Без прекида тамо дреждимо, ко бајагим имаш неки посло, и нешто чекамо. Шта чекамо, нико не зна нит би умео да објасни. (Ч, 78)

На околности тешког и промашеног живота упућује се фразеологизмима *разминути се с живој и њасја крв*.

Покрајински глагол *разминути се* (РМС *йокр.*) у структури фразеологизма реализује се са преносним значењем 'промашити, урадити погрешно', које је индуковано компонентом 'проћи поред чега, кога, мимоићи' из основног значења. Структурни елемент *живој* сведен је на позитивну семантику овог појма – 'суштина, оно што је добро, оно што даје смисао'. Ове мотивне семе индуковале су глобално фразеолошко значење 'промашити живот, одустати од живота, прихватити лоше животне услове'.

Именички фразеологизам *њасја крв* 'сој, лоза без среће' почива на метонимијској преобразби именице *крв*, која у концептосфери садржи компоненту 'потомство, лоза' (в. РСАНУ 3.а.) и на актуализацији негативне семантике појма 'пас' у деривату *њасји* (уп. РМС *њасји* 4. *као саставни део њордних изпра*: ~ син, < ~кћи, ~ сорта, ~ трага, ~ пара, ~ вера).

Највећи број фразеологизама из овог скупа повезује хиперсема 'пропаст', а она се манифестује као лоша ситуација, финансијско пропадање и као погрешно деловање које има негативне последице. На степен физичког

израбљивања и пропадања реферише се фразеолошком јединицом *йройи-шайи крв*, која у унутрашњој форми носи слику физичког пропадања организма. Због екскреционе семантике у унутрашњој форми фразеологизам карактерише вулгаран тон.

Диференцијална компонента 'сам изазвати пропаст' издваја фразеологизам *усрайи нешйио ко ђуран моййку* од осталих јединица којима се реферише на деградацију животних околности. Фразеологизам се са становишта стилског значења може одредити као вулгаризам због екскреционе семантике у унутрашњој форми. Екскрециони глагол семантички је транспонован по узрочно-последичном моделу у 'упропастити', па се у структури понаша као полуидиоматизован. Архисема основног значења тематског глагола реално је својство појма *ђуран* у еталону. Проширени еталон *ко ђуран моййку* мотивисан је прототипичном ситуацијом у којој се налази *ђуран*: он обично проналази различите мотке на којима борави седећи. Фразеологизам је забележен у ЦР (*Усрал моййку како ђуран* [обрука се]. – *Видим ја ће усере моййку* [добије батине]).

Фразеологизми *сйрмоглавийи се у нишйиа*, *йройасйи кај Грчка* и *йечен ко јаребица* реферишу на престајање важења некаквих околности које су биле добре или боље од наступајућег стања. Јединица *сйрмоглавийи се у нишйиа* открива концептуализују пријатељства као позитивне вредности којој се приписује позитивна егзистенција, а нестанак пријатељства изједначава се са ништавилом, одсуством егзистенције.

Са првим степеном идиоматизованости (неИд. + полуИд.) поредбени фразеологизам *йройасйи кај Грчка* реализује се са сативним значењем извршења нечега до крајњих граница. Појам у еталону садржи конотативну сему 'пропасти финансијски', која у поређењу губи спецификацију 'финансијски' и уопштава се на остале животне аспекте појединца. Сведен на доминантну семантику, појам у еталону у фразеологизам уноси значење доведености стања до крајњих граница.

Фразеолошко поређење *йечен ко јаребица* припада трећем степену идиоматизованости (полуИд. + полуИд.), будући да је придев у теми семантички померен од 'припремљен загревањем на ватри' уз домен 'храна' ка 'пропао, који је готов' уз домен 'човек',⁴ што је довело до преносног значења рематског дела, чија се доминантна семантика придружује неистородном појму. Конотативна семантика фразеологизма подразумева ироничне семантичке компоненте 'потпуно, савршено', које су последица унутрашње форме – печене јаребице сматрају се великим специјалитетом ловачке кухиње, па такво супротстављање позитивног и негативног вредновања повећава стилске ефекте у игри речима.

⁴ РМС бележи уз придев *йечен* израз *йечен сам* (печени смо и сл.) 'готово је, свршено је са мном (с нама и сл.)'.

Фразеолошке јединице којима се упућује на нешто што је безвредно, што не вреди предузимати, што се може (од)бацити припадају категорији вулгаризама јер све садрже опсцену семантику у унутрашњој форми: *ишо ми та ђура, вежи курицу чарайе, тради њички шубару*. Фразеологизми из ове категорије део су вербалног израза Жике Курјака, главног јунака из романа *Чизмаши*, што се уклапа у његов стилски снижен, оштар и песимистичан наратив. Негативна семантика безначајности и несувислости последица је парадокса који је у основи фразеолошких слика.

У ситуацији када је нешто пропало, када је упропашћена нека прилика, у роману *Чизмаши* наратор употребљава поредбenu конструкцију прилошког значења *ко бој* са значењем 'одлично, само ми је још то требало'. Иронична употреба територијално маркираних јединица чији елементи носе позитивну семантику није чест стилски поступак у дијалекатској књижевности Д. Михаиловића.⁵

Фразеологизам *йеґлаиши зайворске гаске* референцијалну вредност развија на основу компоненте 'притискати нешто равном површином' глагола *йеґлаиши*, која се у конструкцији транспонује у 'лежати на затворским даскама', па даље по метонимијском моделу даје глобално значење 'робијати'.

На особину отуђености од других људи реферише се фразеологизмом *сам са себе се разговарайи ко калуђер*, са првим степеном идиоматизације (неИд. + полуИд.). Иако се тематски глагол реализује у основном значењу 'говорити', поређење активира у концептосфери компоненту 'бити усамљен', па се реализовано значење налази на рубу између основног 'причати наглас себи' и фигуративног 'бити усамљен'.

Колоквијализам *лагийи јаја (јајца)* 'ленчарити' у роману *Чизмаши* проширен је у поређење *лагийи јајца ко филозоф*, чиме се детаљизује фразеолошка слика и изражава стереотипна семантика појма 'филозоф' у дијалекатској језичкој слици света: 'онај који ништа не ради' (полуИд. + полуИд.).

3. ЗАКЉУЧАК

Ауторска фразеолошка слика света која се ишчитава из дијалекатских и ауторских фразеологизама у дијалекатској прози Д. Михаиловића фокализује негативно евалуиране типове међуљудских односа, као и начине живота, приступ животу и животне околности које језичка заједница негативно валоризује.

⁵ У фразеолошком систему на овај начин употребљен је још фразеологизам са позитивном мотивационом семантиком *божји цветиш*, којим се упућује на негативну карактерну особину – 'онај који се претвара да је добар; добрица, невинашце' (в. Танасковић 2021: 235).

Фразеологизми којима се реферише на међуљудске односе у унутрашњој форми укључују:

1) стереотипе односа човека са једне и других људи, животиња или биљака са друге стране (*човек и њой: исиийиваићи (некоја) кај њой; човек и зец: ѿањаићи некоја као зеца, човек и шилежсе: заклаићи (некој) као шилежсе; човек и куче: најуриићи некој ко шуђаво куче; човек и мачка: разјуриићи (Турци/некој) ко мачке с јебишија; човек и реја: исећи некој са сикиру кај реју, исиройаићи ки реју*),

2) стереотипе односа међу животињама (*кокошка и ѡеѿао: ѿзиићи некој ко силовии ѡвац ѡлашљиву кокошку*),

3) један број фразеологизама који у својој семантичкој структури садржи компоненту 'међуљудски односи', 'однос са другим', а почива на метафоричном повезивању човека и животиње, а на основу неких стереотипних особина животиња (*мечка 'незграпност': обѿрлиићи некоја кај мечка; мачка 'присност': ѡрикашии се уз некој кај мачка; ѡас 'интуиција': осећаићи некоја ко куче уѡлашеноја*).

На начин живота и животне околности упућује се:

1) успостављањем сличности човека са животињом (*пас: ѡасја крв; ѡуран: усраићи нешиѿо ко ѡуран моѿку; јаребица: ѡечен ко јаребица*),

2) успостављањем сличности човека са другим човеком коме се приписују стереотипи некаквог понашања (*филозоф: ладиићи јајца ко филозоф; слепац: чуцаићи ко слеѿи на ѿробље; калуђер: сам са себе се разѿовараићи ко калуђер*),

3) успостављањем сличности човека са државом: *ѡроѿасићи кај Грчка*,

4) одабирањем а) прототипичних радњи преко којих се упућује на одређене лоше животне околности (*скуѡљаићи ѡеѿѡарци*), б) симболичних ситуација и радњи (*добиии црн барјак*) или в) замишљених дешавања са метафоричном сликом (*сиѿрмоѡлавии се у нишија, разминуићи се с живѡи*).

У фразеолошкој дијалекатској слици света репрезентованој у нашем узорку стереотипне, углавном негативне семе придружују се појмовима који значе животиње:

– *пас* (симболише тежак живот, нижи ступањ егзистенције, симбол је обесправљености и безвредности: *најурити неког ко шуђаво куче, пасја крв, позитивно својство – интуиција: осећати некога ко куче уплашенога*);

– *кокошка* (обесправљеност: *газити неког ко силовит певац плашљиву кокошку*);

- *ћуран* (потпуно, до краја упропастити нешто: *усраји* (нешто) *ко ћуран мотку*);
- *мачка* (присност: *прикачити се (уз неког) кај мачка, разјурити неког ко мачке с јебишта*);
- *мечка* (незграпност, нападност, грубост: *обгрлити некога кај мечка*).

Ни међу анализираним фразеологизмима непоредбене структуре нема јединица чија је мотивација у потпуности непрозирна. Они углавном представљају конструкције које примарно упућују на неке стереотипне слике локалне свакодневице, које се семантички преосмишљавају и добијају фразеолошки идентитет. Фразеологизми са прозирном мотивацијом нуде специфичну двореферентну перспективу именовања – реализују се са идиоматизованим значењем, уз активне слике из унутрашње форме које леже у основном значењу фразеолошких конституената.

Анализирани узорак фразеолошких јединица у прози Д. Михаиловића отвара питање истраживања њихове комуникативне функције у садејству са једночланим лексемама у ауторском наративу.

ИЗВОРИ

- Михаиловић, Д. (1994). *Гори Морава*, Београд: СКЗ.
 Михаиловић, Д. (1981). *Пейријин венац*, Београд: Нолит.
 Михаиловић, Д. (1984). *Чизмаши*, Београд: БИГЗ–СКЗ–Просвета.
 Михаиловић, Д. (1977). *Путник, Фреге, лаку ноћ*, Београд: Глас.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гољак, С. (2009). Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности. *Научни саставак слависти у Вукове дане*, 38/1. Београд: Филолошки факултет, 211–220.
- Радовић Тешић, М. (2011). Лексички нивои у прози Драгослава Михаиловића. У: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града Крагујевца, 69–74.
- Танасковић, Т. (2015). Колокације у роману *Пейријин венац* Драгослава Михаиловића, у: М. Ковачевић, В. Поломац (ур.), *Путевима српских идиома*, Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана. Крагујевац: ФИЛУМ, 489–501.
- Танасковић, Т. (2017). Поредбене конструкције којима се означавају физичка својства човека у делима Драгослава Михаиловића. *Српски језик*, XXII, 295–315. <https://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/journals/sj/2017-1/sj-2017-22-1-18.pdf>

Танасковић, Т. (2021). Фразеолошка слика човека – духовне особине човека – у дијалекатској књижевности Драгослава Михаиловића. У: М. Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*. Вишеград: Андрићев институт, 211–244.

Танасковић, Т. (2025). *Лексика Драгослава Михаиловића*. Вишеград: Андрићев институт.

Чутура, И. (2021). Стилски, семантички и синтаксички обухват поређења у роману *Чизмаши*. У: Е. Кустурица, М. Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*. Вишеград: Андрићев институт, 245–270.

РМС (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III).

РСАНУ (1959–2018). *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII. Београд: САНУ.

ЦР: Стојановић, Р. (2010). *Црнојравски речник. Српски дијалектолошки зборник*, LVII. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.

Tanja J. Tanasković

University of Kragujevac

Faculty of Philology and Arts

Department for Serbian Language and Literature

ANTHROPOCENTRIC PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING INTERPERSONAL RELATIONS, LIFESTYLE, AND LIFE CIRCUMSTANCES IN THE DIALECTAL LITERATURE OF DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

Summary: This paper provides a semantic analysis of authorial anthropocentric phraseological units in the dialectal literary works of Dragoslav Mihailović, with particular focus on those referring to interpersonal relations, ways of life, and life circumstances. The material is examined from the perspective of internal form, pragmatic functions, and stylistic effects within the literary text. By exploring the interaction between phraseology and dialectal narrative structures, the study contributes to a deeper understanding of the linguistic and cultural conceptualization of reality in Mihailović's works, and offers insights into broader mechanisms of expressiveness and stereotyping in dialectal and authorial language practices.

Keywords: Dragoslav Mihajlović, phraseological units, authorial and dialectal linguistic worldviews, skaz, expressiveness, stereotypes.